

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

УДК 94(477.51-25):[399.188.2+336.748.5]«1945/1953»

Оксана Савицька

ПРОМИСЛОВІ ТОВАРИ ПЕРШОЇ НЕОБХІДНОСТІ У ПОВСЯКДЕННИХ ПРАКТИКАХ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНІГОВА У 1945 – 1953 рр.

У статті проаналізовані основні проблеми промислового постачання населення Чернігова в перші повоєнні роки. Увага акцентована на його особливостях у період нормованого забезпечення та змінах, які відбулись у результаті грошової реформи та відміни карткової системи в 1947 р. Охарактеризовано основні види дефіцитних товарів для мешканців Чернігова та їхня доступність. Визначені альтернативні види забезпечення населення промтоварами та стратегії самозабезпечення.

Ключові слова: Чернігів, повсякденне життя, промислові товари, нормоване постачання, грошова реформа, одяг, взуття, міжнародна допомога, базар.

Умови воєнного часу та наслідки окупаційного періоду далися взнаки при вирішенні проблем, пов'язаних із забезпеченням населення товарами першої необхідності. Дослідження особливостей промислового постачання в зазначений період сприятиме формуванню цілісної картини повсякденного життя городян, визначенню специфіки суспільних процесів та настроїв повоєнного суспільства, що неодмінно визначали особливості тогочасного повсякденного буття чернігівців.

Вивчення проблеми постачання промисловими товарами на звільнених територіях здійснювалось у широкому контексті на матеріалах міст СРСР та УРСР [33; 36], в рамках історії економіки та господарства [34; 35; 47], торгівлі [1; 27; 38; 45], ціноутворення [39] та інших суміжних тем. Промтоварне забезпечення в повоєнні роки висвітлено в роботах Т. Вронської [3; 4; 5], М. Зініч [30], О. Зубкової [31], О. Ісайкіної [32], Л. Ковпак [37], А. Мітрофанова [40], В. Парамонова [42], У. Чернявського [52], О. Янковської [53; 54] та ін. Значний фактичний матеріал стосовно постачання населення промисловими товарами у повоєнний час узагальнено у колективних монографіях, написаних фахівцями Інституту історії України НАН України [43; 44; 48]. Проте малодослідженими залишаються реалії повсякденного життя міського населення України, зокрема Чернігова в перше повоєнне десятиліття, значною мірою ускладнені перебоями у постачанні промислових товарів першої необхідності, що актуалізує подальше студювання цієї проблеми.

У ході війни легка промисловість УРСР зазнала значних втрат і руйнувань. На звільнених територіях у першу чергу відновлювалися найменш пошкоджені підприємства, переважно дрібні та середні, де можна було розпочати випуск продукції вручну. Відбудова галузі йшла дуже повільно. Бракувало обладнання, сировини, електроенер-

---

© Савицька Оксана Олександрівна – аспірант кафедри археології, етнології та краєзнавчо-туристичної роботи Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

гії. Незадовільні умови праці призводили до частих порушень трудової дисципліни та вироблення продукції низької якості. Залишковий принцип фінансування галузі призвів до того, що протягом 1945 – 1953 рр. товари щоденного вжитку в УРСР вироблялись у надто малих обсягах. Ці обставини негативно позначались у постачанні городян промисловими товарами та на загальному рівні життя мешканців Чернігова.

Головним джерелом постачання промисловими товарами визволених міст республіки були державні фонди. За умов загального зниження виробництва товарів легкої промисловості в країні, на ці товари, як і на продовольство, було запроваджено нормоване постачання. У вересні 1943 р., згідно з розпорядженням уряду, взуття, готовий одяг, трикотаж та бавовняні тканини відпускалися лише сім'ям військовослужбовців, школам, інвалідам, працівникам містечтва, а також для забезпечення закритих установ. З часом ситуація децю стабілізувалась, і контингент населення, взятий на постачання промисловими товарами, поступово збільшувався [4, с. 58]. Було запроваджено видачу промтоварних карток, а також додаткових видів промтоварного забезпечення – талонів (або ордерів) цільового призначення, талонів на індивідуальний пошив одягу, виготовлення та ремонт взуття для визначеного законом контингенту (інтелігенція, передусім лікарі та викладачі вузів, керівні кадри, сім'ї військовослужбовців і фронтовиків, інваліди, партизани, передовики виробництва та «стахановці») [14, арк. 33-34; 21, арк. 334]. У постачанні промисловими товарами простежувався диференційований характер у залежності від «суспільної значущості» виконуваної роботи та займаної посади з точки зору державної влади. Пересічні громадяни не мали належного забезпечення промисловими товарами, особливо на перших порах після звільнення від окупантів, коли система нормованого постачання не була чітко налагоджена. Так, талони на промтовари видавалися без обліку наявності державних фондів та необхідної сировини для їхнього виготовлення, за записками та незатвердженими списками, в індивідуальному порядку, а не через організації, що призводило до неможливості забезпечити всі видані талони необхідною кількістю промтоварів [21, арк. 333-334].

Низькі матеріальні статки переважної більшості городян, брак транспорту та палива для перевезення товарів, незадовільний стан шляхів сполучення, ускладнена робота підприємств легкої промисловості та залишковий принцип фінансування галузі, відсутність обладнаних належним чином баз для зберігання товарів, зловживання посадових осіб та інші фактори негативно впливали на просування товарів до споживачів та призводили до постійних перебоїв у постачанні мешканців Чернігова. У звіті про реалізацію промтоварів за талонами в Чернігові за 1944 р. зазначалось: «Все нормированные товары реализовывались по талонам горторготделом, но они расходовались в основном не по рабочим коллективам, а в большинстве случаев по учреждениям города, где охватывалась часть ответственных работников и большая часть разными категориями. Не было твердого порядка в распределении товаров, и это приводило к тому, что могли получить не те, кому следовало дать» [8, арк. 58 зв.]. У 1944 р. лікарі та вчителі міста промтоварами в плановому порядку не забезпечувались, оскільки НКГ СРСР не виділяв необхідних фондів. Не виділялись їм також і талони на індивідуальний пошив одягу через брак сировини [12, арк. 73-74]. У 1944 р. мешканці міста не отоварювалися швейними виробами та взуттям через відсутність їх на базах [8, арк. 59 зв.].

Інформацією про нестачу товарів першої необхідності та неможливість через це реалізувати повсякденні практики, зокрема ходити до школи, на роботу, в заклади культурного дозвілля, харчуватись, рясніли звернення до владних органів, різних організацій, листи на фронт. У листі до редакції газети «Радянська Україна» від інваліда війни за 12 жовтня 1945 р. повідомлялося: «В настоящее время я донашиваю последнюю пару обмундирования, в котором вернулся из армии, хожу в брюках с подранными коленями» [10, арк. 320]. З листів на фронт від мешканців Чернігова за 1945 р.: «Люся в школу не ходит, потому что босая, купить я не в состоянии. Только ей учиться, но не в чем ходить», «...Люся перешла во второй класс, нужны ей тетради и карандаши. Она обижается на тебя, ты обещал выслать ей, а не высылаешь. Все надо купить на базаре,

магазинов у нас нет, одна тетрадка стоит 30 руб.» [10, арк. 258-260]; «Идет весна, у меня и у Сережи нечего надеть на ноги, а также и у мамы на весну нечего одеть! Мама очень волнуется, что делать, купить мы не можем ничего» [9, арк. 248]; «Папа получил уже багаж, в том числе инструменты, но у него нет очков и тут нельзя найти. Ни папе, ни маме не в чем переодеться, они все распродали при поездке, поэтому мы грязные. Если можешь, вышли посылку такую: папе очки по рецепту, что он тебе выслал, для папы пару брюк и рубашку, маме платье и чулки, детям необходимы чулки, рейтузы, платья, платок на голову Фане» [9, арк. 147]. Чернігівці зверталися з проханнями й до міського комітету партії: «Прошу вашего вмешательства в отдел Гособеспечения об оказании мне помощи в приобретении обуви и одежды для двух детей, особенно для школьника 12 лет, который в настоящее время ходит в школу совершенно босой, я временно попросила у коменданта училища сапоги 42 размера и он в них пока ходит в школу такую даль. Я обращалась несколько раз в отдел гособеспечения, зная, что там можно кое-что получить, но до сего времени ничего не получила, за исключением одной пары детских носков. Сама я работаю машинисткой, и купить на базаре обуви не имею возможности» [10, арк. 455]; «Повернулась я з евакуації в жахливому рванні і мала такий жалюгідний вигляд жебрачки, що не наважилась навіть одразу продовжити свою роботу вчительки, а тому я неодноразово зверталась за допомогою до відповідних організацій. Гостро потребую пальто, плаття, взуття, білизну, хустку або інше щось на голову» [9, арк. 171]; «Прошу вашего содействия в вопросе оказания мне материальной помощи в части приобретения обуви и одежды, так как я не имею средств купить их по рыночным ценам. В первой половине марта мне нужно будет ехать на учебу в Киев, но из-за отсутствия обуви и одежды я вынуждена буду отказаться» [11, арк. 258]; «Малевицкая М.М. 1880 г.р. проработала 27 лет учительницей и за последние годы до оккупации г. Чернигова работала библиотекарем в библиотеке Короленко. В настоящее время из-за отсутствия одежды нигде не работает, живет на пенсию 140 руб. Остро нуждается в платье и пальто» [11, арк. 319]; «Нахожусь на должности мастера протезного дела при артели «Красный текстильщик» в г. Чернигове. В этот момент нахожусь в особо тяжелых условиях, живу я в холодном помещении, без всяких постельных принадлежностей. Спать вынужден в верхней одежде» [11, арк. 344]; «В данное время семья находится абсолютно голая. Два сына за зиму даже из квартиры не выходили, потому что отсутствует одежда. А поэтому убедительно вас прошу изготовить у мастерских детскую одежду из материала мастерских» [11, арк. 359]; «Не говоря о тяжелых квартирно-бытовых условиях, я с детьми осталась без одежды. За отсутствием обуви дети не могут ходить в детсад и остаются без присмотра в запертой квартире» [9, арк. 1].

В інформації про результати перевірки дитячого приймальника-розподільника НКВС в Чернігові за 1944 р. зазначалося: «Дети не обеспечены одеждой. Из 16-ти детей только один ребенок одет в поношенное, но целое еще платье. Ребята не имеют и обуви. Какой-нибудь 4-5-тилетний ребенок с трудом поднимает свои ноженьки в больших изношенных ботинках. Дети не гуляют, они только могут выходить на крыльцо и посидеть на нем. ... Постельные принадлежности состоят из ветхих матрасов, тряпок, заменяемых простынь и одеяло, и маленькой подушки без наволочки. Вся мебель состоит из двух десятков кроватей, нескольких столов и скамеек. Столовая не имеет нужного количества посуды. ... часть детей спят по 2 человека на одной койке» [7, арк. 9 зв., 28].

Загальний обсяг заводу товарів в Україну в першій половині 1944 р. становив 58,5 %, зокрема взуття 57,7 % від запланованого. Стає очевидним, що за таких умов постачання населення товарами легкої промисловості було вкрай недостатнім [4, с. 61]. Не вистачало також меблів та засобів гігієни, посуду, столових приборів, господарського приладдя тощо.

До ще більшого загострення ситуації в постачанні промисловими товарами призвела грошова реформа і відміна карток у грудні 1947 р. Держава не могла забезпечити достатній товарний запас для здійснення вільної торгівлі, особливо дешевих товарів, які користувалися підвищеним попитом. Поступово з'являвся дефіцит. Уводилися

норми відпуску промислових товарів в одні руки. Це призводило до великих черг, населення приходило цілими родинами з метою отримати більшу кількість товарів. У перші дні торгівлі за новими цінами без карток у магазинах міста спостерігалось значне скупчення людей: «Торговля промтоварами проходила оживленно, магазини были полностью загружены, покупателями промтоваров было в большинстве городское население, наибольший спрос был на резиновую обувь, трикотажное белье и х/б ткани. Уменьшился спрос на более дорогие товары» [17, арк. 73]. Значні обсяги продажів промтоварів, переважно дешевих, у перші дні торгівлі без карток пояснювалися, передусім, диспропорцією між попитом та пропозицією, а також тим, що в перші дні після реформи торговельної організації міста приймали гроші старого зразка. Оскільки обмін готівки відбувався за курсом 1 до 10, то населення поспішало вкласти наявні гроші в товар. Уже 18 грудня магазини Чернігова приймали купюри лише нового зразка, що значно зменшило ажіотаж: «Промтоварная сеть торгует довольно оживленно, но против вчерашнего дня оборот ниже, что объясняется переходом на прием денег только с повышенными денежными знаками» [17, арк. 117].

Зниження комерційних цін та грошова реформа не вплинули на доступність промтоварів для населення. Загалом, єдині роздрібні ціни, запроваджені 16 грудня 1947 р., були нижчими у порівнянні з цінами вересня 1946 р., проте різниця була не суттєвою. Крім того, вартість товарів було знижено не на увесь їх асортимент. З огляду на те, що розмір зарплати не збільшився, купівельна спроможність населення не змінилася [53, с. 86–88]. На деякі товари в системі промкооперації Чернігова ціни не знизились, а навіть зросли [16, арк. 5 зв.-6].

Знижені ціни у системі Чернігівської промкооперації після 16 грудня 1947 р. на промислові товари

Товари	Ціни, крб.	
	До 16.12.1947 р.	Після 16.12.1947 р.
Хустки бавовняні	60	28,80
Простирадла	60	58
Доріжка килимова бавовняна	21	25
Тілогрійка ватна	200	100
Напівпальто суконне	550	430
Шаровари ватні	140	77
Білизна бавовняна	13	13,50
Чоботи кирзові	262	200
Чоботи відреставровані	200	150
Туфлі жіночі хромові	275	186
Черевики робочі	180	125
Валянки	350	250
Мило господарське	24	16

Через дефіцит товарів у торговельній мережі населення вимушене було купувати товари на ринках, де ціни формувались у залежності від пропозиції. Падіння цін у споживкооперації призвело до певного їхнього зниження на міському базарі [17, арк. 73 зв.], проте через низькі статки населення не мало змоги постійно «жити з ринку». Перші ж дні торгівлі за новими ціниками показали неспроможність міського населення задовольнити свої потреби: «Черниговский особунивермаг 16.12.1947 г. в 9:00 приступил к торговле. Большой спрос на обувь резиновую, кожаную, хлопчатку, трикотаж. Торговля проходила нормально. Предварительные данные о выторге промтоварных магазинов в г. Чернигове свидетельствуют о некоторой сдержанности покупательского спроса, несмотря на то, что часть покупателей проявляла стремление сбыть старые денежные знаки. Промтоварный магазин Особунивермага с 9:00 16.12.1947 г. уторговал всего 33 тыс. руб. или 5 % к наличию товаров в магазине к началу торговли» [17, арк. 25, 59]. Така ситуація пояснювалася тим, що дешеві товари швидко закінчувались, їх не вистачало, а дорогі речі не користувалися попитом і залежувалися у магазинах.

Подальша практика щорічного зниження цін протягом повоєнного десятиліття суттєво не вплинула на матеріальну спроможність городян, а скоріше мала пропагандистську мету, ніж реальний результат, оскільки після восьми «сталінських знижень» роздрібні ціни перевищували на третину ті, які були чинними до подорожчання у вересні 1946 р. [53, с. 90].

Протягом післявоєнного десятиліття в Чернігові бракувало в продажі багатьох промислових товарів. У магазинах міста постійно дефіцитними товарами були: ватні штани, фуфайки, ватні ковдри, трикотажна тепла білизна, робочі чоботи, валянки, вовняні хустки, галантерея (стрічки, мереживо), нитки (особливо для вишивання муліне) [18, арк. 193 зв.]. Саме галантерея, нитки і тканини найчастіше ставали предметом спекуляцій. Крім того, спекулювали промтоварами (промислові товари, трикотаж, взуття), продтоварами (цукор, сода, сіль, мука), медикаментами та самогоном [12, арк. 82].

Підвищений попит протягом повоєнних років був на сокири, пилки, праски вугільні, сільськогосподарський реманент, залізо для покрівель, цвяхи, будівельні матеріали, цемент, мотузки, цинкові відра та ін. [18, арк. 193 зв.]. Постійну потребу відчували батьки в дитячому одязі та взутті, особливо малих розмірів [25, арк. 190].

Нарікання споживачів на якість та вузький, одноманітний асортимент були постійними: «Потребитель не хочет платить полноценные деньги за недоброкачественный товар. Швейные изделия зачастую не весьма хорошего качества, однообразных устарелых фасонов, плохо сшитые, не всех размеров, большие нарекания со стороны потребителя в отношении качества и ассортимента обуви для школьного возраста» [24, арк. 118]. У 1946 р. були встановлені випадки надходження в торговельну мережу Чернігова та продажу покупцям недоброякісного взуття: «...в Универмаге НКТ УРСР принималась от поставщиков обуви бракованная и некачественная – каблуки кривые, носки мягкие, трубка на подпяточнике выступает из каблука и не загнута» [15, арк. 1]. Один з покупців описував придбання неякісного взуття в періодичній пресі: «Зносились мої черевики. Не довго думаючи, взяв я гроші та й попрямував до крамниці купувати нове взуття. Продавці запропонували «дуже гарні, міцні черевики на гумі». Та не довго вони вабили моє око. Порипіли пару днів та й почали тріщати, а тріск – явище далеко не таке приємне, як рип. Так потріщали пару тижнів, і ось не впізнати моїх черевиків: підошви повідставали, блиск зник, а шкіра на носках стала схожою на шкіру крокодила, задники поламалися і стали м'які, як вата» [46].

У 1949 р. в спеціалізованому магазині № 49 з 24 найменувань швейних виробів, передбачених асортиментом мінімуму, були відсутніми 12 найменувань (сукні жіночі вовняні, пальто та костюми для хлопчиків, сукні та блузи жіночі з шовкових тканин) [19, арк. 111].

Наприклад, у звіті про торгівлю взуттям в Чернігові за 1952 р. зазначалось: «...из общего количества 8 точек торгующих обувью и 121 торгового предприятия всей системы таблица ассортимента минимума обуви, за исключением отдела обуви магазина № 1 Главунивермага, ни в одном из проверенных магазинов и ларьков Горторга нет» [20, арк. 74]. У продажі були зовсім відсутні чоботи дошкільні шкіряні й текстильні, пінетки, валяне та фетрове взуття всіх груп, хлопчачке текстильне і комбіноване взуття, текстильне взуття для дівчаток-підлітків та ін. Не надходили в продаж і супутні товари: взуттєві щітки, креми, шнурки, устілки та ін. [20, арк. 74-75].

За результатами перевірки стану торгівлі меблями в спеціалізованих магазинах міста та у відділах промтоварних магазинів у 1952 р. було встановлено: «В ассортименте мебели в продаже отсутствуют кушетки и матрацы пружинные, тахта, оттоманки, которые должна поставлять Черниговская мебельная фабрика, но из-за отсутствия пружин, данный вид мебели не вырабатывается. Житомирский мебельный комбинат из-за отсутствия зеркал не отгружает трюмо и трельяжей. По этой же причине Черниговская фабрика выпускает диваны мягкие – также без зеркал» [20, арк. 107]. У періодичній пресі друкували листи чернігівців, які зіштовхнулися з купівлею меблів неналежної якості. Один покупець з Чернігова купив шафу роботи прилуцьких меблевиків. Через те, що дверцята виявилися нерівними, покупцеві довелося підганяти їх звичайним рубанком [51].

Бракувало дитячих іграшок [22, арк. 102]. Ті, що випускали підприємства Чернігова, залежувались на складах та в магазинах. Іноді вони навіть не потрапляли до крамниць через низьку якість і непривабливий вигляд [26; 28].

Особливу роль у забезпеченні населення товарами повсякденного попиту відіграла місцева промисловість, адже вона мала можливість відновити свою роботу швидшими темпами. Проте переважно через брак сировини та застаріле обладнання місцева промисловість працювала недостатньо, для ринкових фондів передавалась незначна частина товарів, зважаючи на дедалі зростаючі потреби населення.

Про якість товарів, вироблених Чернігівською місцевою промисловістю, йшлося у документах управління торгівлі виконкому Чернігівської облради: «В связи с отменной карточной системы и появлением в магазинах госторговли большого количества товаров ширпотреба, изготовленных из полноценного сырья, значительное количество изделий, выработанных нашими артелями особым спросом не пользуются. Покупатель требует высококачественный товар, что мы из-за отсутствия необходимого сырья удовлетворить не можем» [16, арк. 19]. Питання якості загострилося у всій виробничій діяльності в Чернігові [22, арк. 413].

В умовах гострого дефіциту промислових товарів населення вимушене було самостійно вишукувати способи їхнього здобуття. Поширення набуває швацьке ремесло. Жінки самостійно шили одяг. Для розкroювання матеріалу в місті були відкриті столи розкroю в промтоварних магазинах та при майстернях індивідуального шиття. Охочих користуватися цими послугами було чимало [29; 49; 50]. Пошив одягу з власного матеріалу можна було замовити в Чернігівській артілі «Промкоопшвей» [2]. Проте якість виконання роботи була не завжди задовільною. Один з клієнтів підприємства згадував: «Я замовив у Чернігівському індпошиві парусиновий костюм зі свого матеріалу. Мені пообіцяли пошити його швидко і добре. І ось я в новому костюмі. Та знайомі не впізнали мене в ньому: кітель був занадто великий і висів за плечима як мішок. Я з обуренням показав його головному майстрові, але він оглянув костюм і спокійно заявив, що кітель пошитий добре. Тоді я пішов до директора швейної фабрики, у віданні якого знаходився індпошив. Він погодився зі мною, що костюм пошитий погано, але допомогти нічим не зміг» [41]. Знайти майстра по розкroю дитячих суконь в умовах Чернігова взагалі було проблемою.

Нерівномірне забезпечення районів міста торговельними закладами позначалося на забезпеченні промисловими товарами. Мешканці окраїн Чернігова були позбавлені можливості купувати товари першої необхідності й змушені були здійснювати покупки в центрі міста. Ця проблема вирішувалася повільно, адже й наприкінці 1950 р. місцевій владі доводилось констатувати, що «в районі Лесковиці не производится продажа промтоваров первой необходимости – чулок, носок, ниток, иголок и т.д.» [23, арк. 312].

Проблему забезпечення населення одягом частково вдавалось вирішити за рахунок гуманітарної допомоги, яка надходила головним чином із США та Великобританії [31, с. 59]. Вже на початку 1944 р. через мережу баз «Різноекспорту» почали надходити посилки з-за океану від представників української діаспори та інших громадських об'єднань США і Канади [4, с. 62]. Під час розподілу такої допомоги між населенням не обходилося без зловживань. Зокрема, траплялися випадки, коли найкращі речі відбирались для розподілу серед співробітників управлінського апарату – брали нові речі, а нестачу доповнювали своїми старими речами. Характерним було те, що в одні руки потрапляло по кілька десятків таких речей, а до робітників доходило лише залишки непотрібного, зношеного одягу та взуття. Наприклад, у звіті про перевірку розподілу речей у дитячому приймальнику-розподільнику НКВС у Чернігові зазначалося: «Все дети могут быть обуты и одеты из вещей, присланных нам союзниками. Нужно выделить такую одежду и обувь, которая могла подойти к тому или иному ребенку, а не так, как это сделано: выделили 60 комплектов одежды на ясельный возраст и несколько пар мужской обуви с модельными туфлями для девочек и все это лежит в кладовой приемника мертвым грузом» [7, арк. 9 зв.].

Упродовж післякупаційного періоду населення Чернігова не мало належного забезпечення промисловими товарами. В умовах нормованого постачання промислове

забезпечення носило диференційований характер. За умов постійного дефіциту товарів та перебоїв у постачанні, перевага в розподілі промтоварних карток надавалася керівникам міських організацій та владних структур. Найгірше населення забезпечувалося одягом та взуттям. Асортимент товарів, представлений в торгових точках міста, був доволі одноманітним, в недостатній кількості та не завжди належної якості. Грошова реформа 1947 р. та відміна карток не лише не покращила постачання населення промтоварами, а ще більше загострила ситуацію. Оскільки держава не змогла в умовах вільної торгівлі забезпечити необхідної кількості товарів, було запроваджено своєрідне регулювання споживчих потреб – норма продажу товарів в одні руки. Цінова політика, з огляду на матеріальний стан городян, не вплинула на доступність промислових товарів для населення, яке в умовах нормованого постачання мало надію на гарантоване отримання необхідних товарів, а після скасування карткової системи змушене було покладатися на самозабезпечення. Асортимент товарів, представлений на міських базарах, був ширшим, проте через завищені ціни купувати речі на базарі могли далеко не всі чернігівці. Місцева промисловість не змогла задовольнити потреб міста повною мірою через відсутність якісної сировини. Гуманітарна допомога з-за кордону через значні зловживання посадовців не покращувала становище городян в забезпеченні одягом і взуттям. У таких умовах доводилося шукати альтернативні способи задоволення власних потреб у необхідних товарах. У нагоді стало швацьке ремесло, яке набуло поширення у повоєнний час. В умовах постійного дефіциту промислових товарів саме вони стали найважливішим предметом спекуляцій та зловживань. Отже, вихід з воєнного лихоліття, поступова нормалізація життя були позначені кризовими явищами в повсякденних практиках, викликаних інерцією відновлення стабільних джерел постачання предметів і речей, необхідних у повсякденному житті.

1. Александров Ю.Л. Эволюция торговли и ее роль в развитии экономики / Ю.Л. Александров. – Красноярск: КГУ, 2002. – 320 с.
2. В костюмі власного виробу // Деснянська правда. – 1953. – 28 липня. – № 147. – С. 4.
3. Вронська Т.В. Дія карткової системи в Україні у воєнні та повоєнні роки (1941–1947 рр.) / Т.В. Вронська // Сторінки воєнної історії України. – К., 1998. – Вип. 2. – С. 163–183.
4. Вронська Т.В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943–1945 рр.) / Т.В. Вронська. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. – 83 с.
5. Вронська Т.В. Обличчя визволених міст України після окупації і життєві стратегії городян (1943 – 1945 рр.) / Т.В. Вронська, С. Гальченко // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / [Відп. ред. О.Є. Лисенко. НАН України. Інститут історії України]. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України», 2011. – Кн. 2. – С. 631–660.
6. Де пошити плаття для школярки // Деснянська правда. – 1953. – 11 квітня. – № 72. – С. 3.
7. Держархів Чернігівської області, ф. П-470, оп. 5, спр. 652.
8. Держархів Чернігівської області, ф. П-470, оп. 5, спр. 661.
9. Держархів Чернігівської області, ф. П-616, оп. 1, спр. 1169.
10. Держархів Чернігівської області, ф. П-616, оп. 1, спр. 1170.
11. Держархів Чернігівської області, ф. П-616, оп. 1, спр. 1229.
12. Держархів Чернігівської області, ф. Р-4999, оп. 2, спр. 2.
13. Держархів Чернігівської області, ф. Р-4999, оп. 2, спр. 19.
14. Держархів Чернігівської області, ф. Р-5050, оп. 1, спр. 37.
15. Держархів Чернігівської області, ф. Р-5050, оп. 1, спр. 158.
16. Держархів Чернігівської області, ф. Р-5050, оп. 1, спр. 213.
17. Держархів Чернігівської області, ф. Р-5050, оп. 1, спр. 232.
18. Держархів Чернігівської області, ф. Р-5050, оп. 1, спр. 445.
19. Держархів Чернігівської області, ф. Р-5133, оп. 1, спр. 40.

20. Держархів Чернігівської області, ф. Р-5133, оп. 1, спр. 75.
21. Держархів Чернігівської області, ф. Р-90, оп. 3, спр. 8.
22. Держархів Чернігівської області, ф. Р-90, оп. 3, спр. 56.
23. Держархів Чернігівської області, ф. Р-90, оп. 3, спр. 79.
24. Держархів Чернігівської області, ф. Р-90, оп. 3, спр. 85.
25. Держархів Чернігівської області, ф. Р-90, оп. 3, спр. 111.
26. Дитячі іграшки // Деснянська правда. – 1944. – 23 травня. – № 101. – С. 1.
27. Дихтяр Г.А. Советская торговля в период построения социализма / Г.А. Дихтяр. – М.: Наука, 1965. – 402 с.
28. Дітям – красиві і хороші іграшки // Деснянська правда. – 1952. – 29 листопада. – № 235. – С. 3.
29. Для трудящих обласного центра // Деснянська правда. – 1953. – 24 липня. – № 144. – С. 3.
30. Зинич М.С. Будни воєнного лихолетья 1941–1945 / М.С. Зинич. – М., 1994. – Вып. 1. – 125 с.
31. Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945–1953 / Е.Ю. Зубкова. – М.: РОССПЭН, 1999. – 229 с.
32. Ісайкіна О. Проблеми постачання та купівельної спроможності міського населення України в повоєнний період (1945–1955 рр.) / О. Ісайкіна // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Вип. XVII. Серія: Історія: Збірник наукових праць / [За заг. ред. проф. П.С. Григорчука]. – Вінниця, 2010. – С. 31–33.
33. История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941-1945. В 6 т. – М.: Воениздат, 1961 – 1965 гг.
34. История социалистической экономики СССР: в 7 т. / Отв. ред. И.А. Гладков. – М.: Наука, 1980. – Т. 6: Восстановление народного хозяйства СССР. Создание экономики развитого социализма (1946 – начало 1960-х годов). – 589 с.
35. Історія народного господарства української РСР. У 3 т. / Редкол. Т.І. Дерев'янкін (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Нукова думка, 1987. – Т. 3. Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938–1980 рр.). – Кн. 1. – 439 с.
36. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. / [АН УРСР. Ін-т історії; Голов. редкол.: Ю.Ю. Кондуфор (голов. ред.) та ін.; Редкол. тому: А.В. Лихолат (відп. ред.) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-ті роки). Кн. 1: Українська РСР в період зміцнення соціалізму (1945 – 50-і роки). – 392 с.
37. Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України у другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.) / Л.В. Ковпак. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2003. – 250 с.
38. Любимов А.В. Торговля и снабжение в годы Великой Отечественной войны / А.В. Любимов. – М., 1968. – 233 с.
39. Малафеев А.Н. История ценообразования в СССР (1917–1963 гг.) / А.Н. Малафеев. – М.: Мысль, 1964. – 439 с.
40. Митрофанова А.В. Рабочий класс СССР в годы Великой Отечественной войны / А.В. Митрофанова – М.: Наука, 1971. – 576 с.
41. Не так треба дбати про замовців // Деснянська правда. – 1949. – 10 серпня. – № 155. – С. 2.
42. Парамонов В.Н. Тени военного времени 1941 – 1945 гг.: распределение и спекулятивный рынок / В.Н. Парамонов // Вестник Самарского государственного университета. История. – 1999. – № 3. [Электронный ресурс] : URL: <http://vestnik.ssu.samara.ru/gum/Index/content>
43. Повеєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / [Відп. ред. В.М. Даниленко]; У 2-х книгах, 3-х частинах. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Кн. 1. – Ч. 1–2. – 351 с.

44. Пovoєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / [Відп. ред. В.М. Даниленко]: У 2-х книгах, 3-х частинах. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Кн. 2. – Ч. 3. – 336 с.
45. Погребняк А.И. История торговли советского периода: новые факты, суждения / А.И. Погребняк. – Красноярск: КГУ, 2001. – 359 с.
46. Про прилуцькі черевики // Деснянська правда. – 1951. – 20 травня. – № 99. – С. 4.
47. Розвиток народного господарства Української РСР (1917–1967 рр.): У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 2. Завершення будівництва соціалізму та перехід до комунізму (1938–1967 рр.). – 499 с.
48. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / [Відп. ред. В.М. Даниленко; ред.-упоряд. Н.О. Лаас]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2015. – 698 с.
49. Стіл розкрою // Деснянська правда. – 1949. – 18 вересня. – № 184. – С. 4.
50. Столи розкроювання // Деснянська правда. – 1949. – 7 вересня. – № 176. – С. 4.
51. Стук-грюк, аби з рук // Деснянська правда. – 1953. – 28 липня. – № 147. – С. 4.
52. Чернявский У.Г. Война и продовольствие. Снабжение городского населения в Великую Отечественную войну (1941–1945 гг.) / У.Г. Чернявский. – М., 1964. – 208 с.
53. Янковська О. Зарплата, пенсія, позики і ціни як чинник матеріально-побутового стану трудящих УРСР (друга половина 1940-х – середина 1960-их років) / О. Янковська, О. Даниленко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: збірник статей / [Відп. ред. В.М. Даниленко]. – Вип. 20. – Львів, 2015. – С. 85–98.
54. Янковська О. Соціально-побутова сфера життя громадян УРСР як відбиток пріоритетів держави від початку повоєнної відбудови до кінця «відлиги» / О. Янковська // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей / [Відп. ред. В.М. Даниленко]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – Вип. 19. – С. 20–54.

Оксана Савицкая

Промышленные товары первой необходимости в повседневных практиках населения Чернигова в 1945 – 1953 гг.

В статье проанализированы основные проблемы промышленного снабжения населения Чернигова в первые послевоенные годы. Внимание акцентировано на особенностях снабжения промышленными товарами в период нормированного обеспечения и изменениях, которые произошли в результате денежной реформы и отмены карточной системы в 1947 г. Охарактеризованы основные виды дефицитных товаров для жителей Чернигова и их доступность. Представлены альтернативные виды обеспечения населения промтоварами и стратегии самообеспечения.

Ключевые слова: Чернигов, повседневная жизнь, промышленные товары, нормированное снабжение, денежная реформа, цены, базары, одежда, обувь, международная помощь.

Oksana Savits'ka

Manufactured goods of daily necessity in everyday practices of population of Chernihiv in 1945 – 1953

The article analyzes the main problems of industrial supplies to the population of Chernihiv in the early postwar years. Attention is accented on the specifics of the supply of manufactured goods in the conditions of rationing software and changes that have occurred as a result of the currency reform and the abolition of the rationing system in 1947. The author considers the main types of scarce goods to residents of Chernihiv and their availability. The article analyzes the alternative kinds of provision of population with industrial goods, and the strategy of self-reliance.

Keywords: Chernihiv, everyday life, industrial goods, rationing, monetary reform, prices, markets, clothing, footwear, international help.